

פרשת ויגש

הרב זאב ויטמן

ירידתו הכפולה של יעקב למצרים

אָשִׁימְךָ שָׁם" (בראשית מ"ו, ג'), יעקב ממשיך בדרכו ומוכן להיענות גם להזמנת פרעה.

הירידה הכפולה – יעקב וישראל

כדי להדגיש את הירידה הכפולה עושה התורה שימוש בשני שמותיו של יעקב.

א. **יעקב** הינו שם המציין את הגלות, בה יש צורך בערמה ובתחכום על מנת לשרוד ולהתקיים בין שליטים זרים שאינם אוהבים במיוחד את עם ישראל. בשם זה התורה משתמשת כאשר היא מתארת את יעקב הנענה להזמנת פרעה המבשרת גלות ארוכה.

ב. **ישראל** הינו שם הניתן ליעקב כאשר הוא חוזר לארץ לאחר שנים רבות בחרן (בראשית ל"ב, כ"ט), שם זה מציין ישרות, עוצמה ויכולת למאבק ישיר ללא הזדקקות לעזרה. ישראל הנטוע בארץ מחליט ללכת לראות את יוסף, אך מגמתו היא ללכת, לראות ולחזור. במילים אחרות: לגור ולא להשתקע. בשם זה משתמשת התורה לתאר את ההיענות להזמנת יוסף.

כאשר **ישראל** שומע את דברי בניו בשם **יוסף** והוא רואה את העגלות ששלח **יוסף** לשאת אותו בהן, הוא מחליט להיענות להזמנה. התורה מדגישה ש**ישראל** הוא זה שנענה להזמנת **יוסף** והוא זה שנוסע לבאר שבע בדרכו למצרים:

וַיֹּאמֶר **יִשְׂרָאֵל** רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֵלֶיךָ וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרְםָ אָמוֹת: וַיִּסַּע **יִשְׂרָאֵל** וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֶרֶץ שֶׁבַע וַיַּזְבַּח זִבְחִים לַאֲלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק

(בראשית מ"ה, כ"ח – מ"ו, א')

אולם, כאשר הקדוש ברוך הוא מתגלה אליו בבאר שבע, הוא לא קורא לו ישראל אלא יעקב:

וַיֹּאמֶר אֶל־לֵהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר **יעֲקֹב** וַיֹּאמֶר הַנְּנִי

(בראשית מ"ו, ב')

מדוע ה' לא קורא לו בשם ישראל? ההסבר לכך הוא, שהקדוש ברוך הוא פונה ל**ישראל** הנוסע ונמצא בדרכו מצרימה על פי הזמנת **יוסף** וקורא לו כעת **יעקב**, בשמו הגלוי. ה' מרגיע גם את **יעקב** המוזמן על ידי **פרעה** ומאשר לו לקבל גם הזמנה זו לבוא למצרים לתקופה ארוכה - "אל תירא מִרְדֵּה מִצְרַיִם" (שם, ג'). מדבריו של הקדוש ברוך

שתי ההזמנות לרדת למצרים

שתי הזמנות מקבל יעקב לרדת מצרימה. האחת מגיעה מיוסף, המזמין אותו לרדת ולשבת בארץ גושן, שם הוא יכלכל אותו ואת משפחתו בשנות הרעב הנותרות:

"מִהָרֹּחַ וְעָלוּ אֶל אָבִי וְאָמַרְתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר בְּנֵךְ יוֹסֵף שְׁמֵנִי אֶל־הַיָּם לְאֹדוֹן לְכָל מִצְרַיִם יְדָה אֵלַי אֵל תַּעֲמֹד: וְיִשְׁבֹּת בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְהָיִיתָ קְרוֹב אֵלַי אֶתָּה וּבְנֵיךָ וּבְנֵי בְנֵיךָ וְצִאֲנֶךָ וּבְקָרְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ: וְכָל־כְּלִיתִי אֶתְּךָ שָׁם כִּי עוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים יָרֵב פֶּן תִּנְרָשׁ אֶתָּה וּבֵיתְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ" (בראשית מ"ה, ט'-ל"א)

ההזמנה השנייה באה מפרעה, המזמין אותו ואת כל ביתו לבוא, לקבל את כל טוב ארץ מצרים ולאכול את חלב הארץ:

וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף אָמַר אֵל אַחִידָה זֹאת עָשׂוּ טַעֲנוּ אֶת בְּעִירְכֶם וּלְכוּ בָאוּ אֶרְצָה כְּנַעַן: וּקְחוּ אֶת אֲבִיכֶם וְאֶת בְּתִיכֶם וּבָאוּ אֵלַי וְאֶתְנֶה לָכֶם אֶת טוֹב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאָכְלוּ אֶת חֶלֶב הָאָרֶץ: וְאֶתָּה צְוִיֵתָה זֹאת עָשׂוּ קַחוּ לָכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגָלוֹת לְטַפְכֶם וְלְנִשְׁיכֶם וּנְשֵׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם וּבְאֵתֶם: וְעִינְכֶם אֵל תַּחַס עַל כְּלִיכֶם כִּי טוֹב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא"

(שם, י"ח-כ')

הזמנתו של יוסף נראית כהזמנה לישיבת ארעי במצרים, לחמש שנות הרעב שנותרו. הזמנת פרעה, לעומת זאת, נראית כהזמנה שאיננה תחומה בזמן. הטעם להזמנת פרעה הוא איחוד משפחות, ומכיוון שאין לפרעה כל כוונה שיוסף יעזוב את מצריים, ממילא הזמנתו את משפחת יעקב הינה הזמנה לישיבה של קבע במצרים.

הזמנה כפולה זו עונה לשאלת האברבנאל הנוגעת להתגלות הקדוש ברוך הוא ליעקב בבאר שבע:

"למה הוצרך הקדוש ברוך הוא לדבר עם יעקב 'אל תירא מרדה מצרים' כי הנה הוא לא היה ירא מזה? וקודם זה הדבור אמר 'אלכה ואראנו בטרם אמות' וכבר נסע לדרכו כמו שנאמר 'ויסע ישראל וכל אשר לו'?" (בראשית מ"ד, י"ח, השאלה הי"ז)

לאור הדברים ניתן להציע לכך תשובה: יעקב אמנם מחליט לקבל את הזמנת יוסף לירידה ארעית למצרים, אך חושש וירא מאוד מהזמנת פרעה שעלולה להפוך להשתקעות קבועה במצרים. רק לאחר שהקדוש ברוך הוא מתגלה ליעקב ואומר לו "...אל תירא מִרְדֵּה מִצְרַיִם כִּי לְגוֹי גְדוֹל

"וַיֹּאסֶר יוֹסֵף מְרַכְבְּתוֹ וַיַּעַל לְקִרְיַת יִשְׂרָאֵל אָבִיו
גִּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל צְנֹאָרָיו וַיִּבְכֶּה עַל צְנֹאָרָיו
עוֹד: וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף אָמִיתָה הַפְּעַם אַחֲרַי
רְאוּתִי אֵת פְּנֵיךָ כִּי עוֹדֶיךָ חִי" (בראשית מ"ו, כ"ט-ל')

לעומת זאת, כאשר יוסף מציג את אביו לפני פרעה, התורה
משתמשת חמש פעמים ברציפות בשם יעקב וכנגדן חמש
פעמים בשם פרעה המזמין את יעקב:

"וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמְדֵהוּ לִפְנֵי פְרֹעֶה
וַיִּבְרָךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרֹעֶה: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יַעֲקֹב כַּמָּה
יָמֵי שָׁנֵי חַיֶּיךָ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל פְּרֹעֶה יָמֵי שָׁנֵי מְגוּרַי
שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה מֵעַט וְרַעִים הָיוּ יָמֵי שָׁנֵי חַיֵּי וְלֹא
הִשְׁיָגוּ אֶת יָמֵי שָׁנֵי חַיֵּי אָבִיתִי בְיָמֵי מְגוּרֵיהֶם: וַיִּבְרָךְ
יַעֲקֹב אֶת פְּרֹעֶה וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי פְרֹעֶה"

(בראשית מ"ז, ז'-י')

הישיבה הכפולה במצרים

הירידה הכפולה מודגשת גם במקום מושבה של משפחת
יעקב. יוסף מושיב את בני משפחתו בארץ גושן, ואילו
לאחר המפגש עם פרעה, יוסף נותן להם בשם פרעה אחוזה
– המסמלת התיישבות והיאחזות של קבע – בארץ
רעמסס:

"וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם בְּמִיטַב הָאֲרֶץ בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס כַּאֲשֶׁר צִוָּה פְּרֹעֶה"

(בראשית מ"ז, א')

יש המדייקים שישבתם הייתה בגושן ואחוזתם ברעמסס.
גם אם מדובר באותו מקום, יש לפרש שהתורה מדגישה על
ידי השימוש בשמות שונים לאותו מקום את הישיבה
הכפולה במצרים – ישיבת הארעי והיאחזות הקבע.

בכך גם מתבהר מדוע אנו לא שומעים מיד בתום שנות
הרעב שיעקב או בניו מבקשים לחזור לארץ כנען. מלבד
הירידה הארעית במטרה לראות את יוסף ולעבור את שנות
הרעב בשלום לידו, יעקב נענה גם להזמנת פרעה שהזמינו
להשתקע במצרים ולשבת בה ישיבת קבע, עד בוא עת
הפקידה, המאפשרת לחזור לארץ כנען ולרשת אותה ירושת
עולם.

מעתה, כאשר נאמר בהגדה של פסח את המדרש "ארמי
אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם - מלמד שלא ירד
להשתקע אלא לגור שם" (ספרי דברים כי תבוא, ש"א), נדע
שהדברים מורכבים מעט. אמנם בתחילה רצה יעקב
להיענות רק להזמנת יוסף לגור במצרים, אלא שהקדוש
ברוך הוא מעודד אותו לקבל גם את הזמנת פרעה לבוא
ולהשתקע במצרים, על מנת להגשים את דברי הקב"ה
לאברהם בברית בין הבתרים:

"יָדַע תִּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם
וַעֲנֹוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר

הוא ברור שמדובר על גלות לשנים ארוכות שהרי הוא
מבטיח לו: "כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם" (שם).

מעתה, משתנה שמו של ישראל ליעקב. ישראל הוא זה
שנסע והגיע לבאר שבע, אך מי שקם כעת וממשיך מבאר
שבע למצרים הוא יעקב:

"וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֶרֶה שְׁבַע... וַיָּקָם
יַעֲקֹב מִבְּאֵר שְׁבַע וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יַעֲקֹב
אָבִיהֶם וְאֶת טַפָּם וְאֶת נְשֵׁיהֶם בְּעֶגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח
פְּרֹעֶה לְשֵׂאת אֹתוֹ" (בראשית מ"ו, א'-ה')

השינוי מתבטא לא רק בשם בו מכונה יעקב, אלא גם
בהזמנה לה נענה. עד לבאר שבע יורד ישראל בעגלות
ששלח יוסף ("וַיֵּרָא אֶת הָעֶגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת
אֹתוֹ" – בראשית מ"ה, כ"ז), ובכך הוא נענה להזמנת יוסף.
אולם, מבאר שבע נושאים בניו את יעקב "בְּעֶגְלוֹת אֲשֶׁר
שָׁלַח פְּרֹעֶה" (בראשית מ"ו, ה'), ובכך נענה יעקב גם להזמנת
פרעה לרדת ולהשתקע במצרים.

גם מבחינה סגנונית עוברת התורה ברגע מכריע זה לדבר
במונחים של מעבר ועקירה למקום קבע לצורך השתקעות:

"וַיִּקְחוּ אֶת מִקְנֵיהֶם וְאֶת רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ בְּאֶרֶץ
כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ מִצְרָיִמָה יַעֲקֹב וְכָל זָרְעוֹ אִתּוֹ: בְּנָיו וּבְנֵי
בְנָיו אִתּוֹ בְּנֹתָיו וּבָנוֹת בְּנָיו וְכָל זָרְעוֹ הֵבִיא אִתּוֹ
מִצְרָיִמָה" (שם, ו'-ז')

ניסוח זה דומה מאוד לסגנון שבו אנו שומעים על אברהם
העוקר מחרן לארץ כנען:

"וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן אָחָיו וְאֶת
כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עִשׂוּ בְּחָרָן
וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן"

(בראשית י"ב, ה')

גם בתיאור הפעולות שנוקט אברהם מופיע השורש לקח,
וגם כאן מדובר בלקיחת הרכוש אשר נרכש ומופיע השורש
"בוא".

הדבר מופיע בצורה דומה לכך גם בעקירת עשו מכנען להר
שעיר, בסוף פרשת וישלח:

"וַיִּקַּח עֵשׂוֹ אֶת נְשָׁיו וְאֶת בְּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת כָּל
נַפְשוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל
קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב
אָחָיו" (בראשית ל"ו, ו')

גם הביטויים "ויבואו מצרימה", "הביא אתו מצרימה" ושוב
לאחר מנין שבעים הנפש "כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה
מִצְרָיִמָה" (בראשית מ"ו, כ"ז) – מתאימים להזמנת פרעה,
שאיננו מתבטא כמו יוסף "רדה אלי" אלא "יקחו את אביכם
וְאֶת בְּתִיכֶם וַבָּאוּ אֵלַי" (בראשית מ"ה, ח').

בהתאמה מלאה, גם בהמשך, כאשר יעקב נפגש עם יוסף
הוא נקרא ישראל, ואילו כאשר הוא נפגש עם פרעה הוא
נקרא יעקב:

היחידים שנותרו בעלי אדמות. בעם ישראל הכהנים הם היחידים שלא נוחלים בארץ, מכיוון שהם מוחזקים ומקבלים את צרכיהם משולחן גבוה ואין להם צורך בנחלה שתספק את פרנסתם.

מעניין לציין, כי בצד ההבדל יש גם נקודת דמיון:

"וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל הָעַם אֶל הָעַם הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אֲדַמְתְּכֶם לְפָרְעָה הֲאֵל לָכֶם זָרַע וְזָרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה: וְהָיָה בְּתַבּוּאוֹת וּבְנִתְתֶם חֲמִישִׁית לְפָרְעָה וְאַרְבַּע הַיָּדָת יִהְיֶה לָכֶם לְזָרַע הַשָּׂדֶה וְלֹאֲכַלְכֶם וְלֹאֲשֹׁר בְּבִתְיֶיכֶם וְלֹאֲכַל לְטַפְכֶם: וַיֹּאמְרוּ הַחִיִּיתָנוּ נִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנָי וְהִיִּינוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה: וַיִּשָּׂם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחָק עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפָרְעָה לְחֹמֶשׁ רַק אֲדַמַּת הַפְּהֲנִים לְבָדָם לֹא הִיְתָה לְפָרְעָה" (שם כ"ג-כ"ו)

החוק המצרי מאז תקופת יוסף, בעקבות שנות הרעב, מחייב את החקלאים לתת מתבואתם חמישית לאוצר המלך, כיוון שהאדמה כולה שייכת למלך והם עובדים בה כאריסי המלך. והנה, גם בעם ישראל צריכים לתת בערך חומש מהיבול כתרומות וכמעשרות במצוות גבוה. תרומה גדולה, מעשר ראשון ומעשר שני מסתכמים יחדיו לכעשרים אחוזים מהיבול.

הרעיון דומה להפליא. כפי שבמצרים החומש לאוצר המלך מבטא את העובדה שהאדמה אדמת המלך היא והתשלום מהתבואה הגדלה הוא עבור זכות השימוש בקרקע, כך גם עם ישראל מתגורר בנחלתו של הקדוש ברוך הוא, וכדי לבטא ולהפנים זאת עליו להפריש מתבואתו חומש לצורך תרומות ומעשרות לקדוש ברוך הוא – דרך האישים והמקומות אליהם ייעד ה' תרומות ומעשרות אלו.

בהתאם לכך, כפי שהמצרים הרגישו בכך שהם גרים על אדמה השייכת למלך, כך עם ישראל צריך להרגיש שהוא יושב על אדמה ונחלה השייכת לקדוש ברוך הוא:

"...כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבֵי אֲתֶם עֹמְדִי"

(ויקרא כ"ה, כ"ג)

תחושה והרגשה זו מתעצמת ומתבססת בקרבנו על ידי החיוב להפריש תרומות ומעשרות, המבטאות שאנו איננו בעלי האדמה ויש לנו רק זכות שימוש בה. אנו זוכים ב 80 אחוז מהיבול, אך בה בשעה החומש שייך למלך מלכי המלכים ולמי שהוא מייעד אליו. כך, כפי שהמצרים יושבים על אדמת המלך פרעה והאדמה לא שייכת להם, כך גם עם ישראל אינו יושב בארץ השייכת לו אלא בארץ השייכת לקדוש ברוך הוא.

יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרַי כִּן יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גְּדוֹל... וְדוֹר רְבִיעִי יִשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלַם עֹן הָאָמְרֵי עַד הֵנָּה"

(בראשית ט"ו, י"ג-ט"ז)

התושבים והגרים בארץ מצרים

באופן אירוני, ישנו ניגוד בולט בין משפחת יעקב לאנשי מצרים. משפחת יעקב נאחזת בארץ מצרים אחיזת קבע, כפי שמדגיש הפסוק האחרון בפרשתנו

"וַיֹּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאחֲזֶזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" (בראשית מ"ז, כ"ז)

לעומת זאת, דווקא המצרים הופכים להיות גרים בארצם לאחר שהם מוכרים את אדמותיהם בשנות הרעב תמורת לחם, וכפי שמתארים הפסוקים הקודמים לפסוק זה:

"וַיִּקַּן יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חִזַּק עֲלֵהֶם הָרָעַב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה: וְאֵת הָעָם הָעֵבְרִי אֹתוֹ לְעֹרִים מִקְצֵה גְבוּל מִצְרַיִם וְעַד קֶצֶהוּ" (שם, כ"א-כ"ב)

האדמה היחידה שלא נמכרה לפרעה הייתה אדמת הכהנים:

"רַק אֲדַמַּת הַפְּהֲנִים לֹא קָנָה כִּי חֹק לַפְּהֲנִים מֵאֵת פְּרָעָה וְאָכְלוּ אֶת חֲקֵם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרָעָה עַל כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת אֲדַמְתָּם" (שם, כ"ב)

מסתבר מאוד, שיוצאי הדופן היחידים הנוספים שלא מכרו את אדמתם ונשארו בעלי אחוזה בארץ מצרים היו משפחת יעקב. משפחת יעקב קיבלו אחוזה מהמלך, ואף הם לא נאלצו למכור אותה מכיוון שיוסף כלכל אותם משולחן המלך כמו את הכהנים:

"וַיִּכְלֹל יוֹסֵף אֶת אֲבִיו וְאֶת אָחִיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לְחֵם לְפִי הַטָּף" (שם, י"ב)

כהני מצרים וכהני ישראל

מכך יוצא שחוקי הנחלה בעם ישראל עומדים בניגוד גמור לחוקי הנחלה במצרים, כפי שנקבעו לדורות בעקבות שנות הרעב ופעילותו של יוסף. במצרים אין לאף אחד נחלה, ולמעשה כל העם מתגורר על אדמת המלך מלבד הכהנים, היחידים שיש להם נחלה במצרים. בעם ישראל, לעומת זאת, כל אחד נוחל נחלה בארץ מלבד הכהנים שלא מקבלים כל נחלה בארץ.

הכהנים הן במצרים והן בעם ישראל מקבלים את לחם חוקם מהמלך. במצרים הם מקבלים את לחם חוקם משולחן גבוה, משולחנו של מלך מלכי המלכים שמייעד להם את התרומות שעם ישראל צריכים לתרום מיבול אדמתו. אלא, שבמצרים, מכיוון שלחם חוקם של הכהנים ממומן על ידי המלך, הרי שהם לא נאלצו למכור את אדמותיהם, ולכן הם

*****
כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב זאב ויטמן, תשע"ג
עורך: אורי יעקב בירן
*****
בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

*
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* office@etzion.org.il דוא"ל: *
* *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* .....